

“FÎ SEBÎLİLLÂH” KAVRAMININ ZEKÂT AÇISINDAN TAHLİLİ

Yrd. Doç. Dr. Murtaza KÖSE*

ÖZET

Bu çalışmada Kur'an'daki “fî sebîlillâh” kavramının tahlilini ele aldık. Bu kavram Kur'an, Sünnet ve Arap dilinde birçok anlama gelmekle birlikte sonuç itibariyle birbirlerinden çok farklı olmadığı sonucuna vardık. İslâmî terminolojide ilk önce “fî sebîlillâh” ifadesi cihad ve Allah yolunda savaşanlar anlamına gelmektedir. Aslında bu ifade, anlam yönüyle birçok hayır işlerinin hepsini içerir.

***Anahtar Kelimeler:** Kur'an, Zekât, Sadaka, fî sebîlillâh, cihad, hac, temlik.*

ABSTRACT

Analysis of Concept of “in the Path of God” (fî sebîlillâh) in Terms of Zakat

In this study we handled analysis of concept (in the path of God) in Quran. We determined this concept having different means in Quran, Sunnah and Arabic. In fact we concluded that this concept was not much different from each other.

In the Islamic terminology, the expression “in the path of God” means in the first instance holy war and fighters for the Islamic faith.

---

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Hukuku Anabilim Dalı.

In fact this expression includes all sort of charitable works.

Key Words: *Qur'an, zakat, alms, in the path of God, holy war, hajj, transfer of ownership.*

Giriş

“Fî sebîlillâh” kavramı literatürde “Allah yolu veya Allah yolunda” anlamına gelmektedir. Bu kavramın içerdiği anlamlar hakkında dilciler, hukukçular, tefsirciler ve hadisciler olmak üzere birçok bilim adamı zaman ve şartları da göz önüne alarak çeşitli görüş ileri sürmüşlerdir. En meşhur anlamları “Allah yolunda cihad ve cihad edenler, hac, ilim talep etmek ve Allah’ın emrettiği her türlü hayır, hidayet yolu, Allah’a yaklaşımcı her şey ve taat (salih amel) anlamlarına gelmektedir.”¹

Bazı âlimler bu kavramın ifade ettiği anlamın kapsamını geniş manada ele almış, bazıları ise sınırlı sayıda mana vererek anlam daraltmasına gitmişlerdir. Tevbe sûresi âyet 60’da² zekâtın verileceği

---

¹ Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya’kûb, *el-Kâmûsü’l-Muhît*, Beyrut III, 403; *el-Mu’cemü’l-Vasît*, İstanbul, tsz, I, 415, III, 403; İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî Garîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, Beyrut, ts., II, 338, 339; *el-Mu’cemü’l-Vasît*, İstanbul, tsz I, 415; *el-Kâmûsü’l-Fıkhîyye*, Dımaşk 1982, s. 209

² Tevbe sûresi âyet 60’daki çoğul lafızla ifade edilen “sadakât” kelimesi hem maddî hem de manevî anlamda bütün iyiliklere verilen genel bir addır. Kelimenin marife olarak zikredilmesi de bütün iyilikleri içine aldığını ifade etmektedir. Sadaka, Allah’ın kendisi vesilesiyle sevap beklenen bağış, hediye, lütuf, ihsanlar, karşılıksız olarak maddî bir şeyi başka birisine mülk edindirme anlamlarındadır. Tefsîr kitaplarının hemen hemen hepsinde ilgili âyette sadakât kelimesi farz olan zekât anlamında açıklanmıştır. Fıkıh literatüründe de yerine göre, zekât kelimesi sadaka, sadaka da zekât olarak kullanılmıştır. Bazı fıkıh kitaplarında da zekât bahislerinde “farz olan sadaka” ibaresi kullanılır ki bununla kastedilen de zekâttır. Şâfiî bu konuda “Sadaka, zekât anlamında, zekât da sadaka anlamındadır, çünkü Araplar herhangi bir şeyi birçok isimle ifade edebilmektedirler. Bu, Allah’ın kitabında da vardır, farz olan bu yükümlülük bazen zekât bazen de sadaka lafızlarıyla ifade edilmiştir, ama ifade ettikleri anlam birdir, bununla ilgili örnekler Kur’ân,

yerler zikredilirken yedinci sınıf olarak “fî sebîlillâh” kavramına anlam verenler “Allah yolunda (harcamaya), Allah yolunda çalışıp cihad edenlere, Allah yoluna, Allah uğruna girişilebilecek her türlü çaba için, de zekât verilir” şeklinde tercüme etmişlerdir.³ İslâm alimleri bu kavramı etimolojik yapısı, âyet ve hadislerde ifade edildiği anlamlarda ki sebep-i nüzul ve sebep-i vürud açılarından da ele alarak bir çok görüş ortaya koymuşlardır. Bu görüşler ortaya konulurken,

---

sünnet ve Arap dilinde mevcuttur” demektedir. (Şâfî, Muhammed b. İdrîs, *el-Ümm*, Beyrut, ts., II, 82.) Bu açıklamalarla birlikte Kur’an ve sünnetteki ifadeler ve lügatçıların açıklamalarından anlaşılın şudur: Sadaka terimi en geniş anlamıyla maddî- manevî bütün hayır işleri ve iyiliklerin tamamını içine alır. Aynı zamanda sadaka işlerinde mutlak anlamda bir zorunluluk söz konusu değildir. Zekât kavramı, lügatteki kelime bazında artma, temizlik, bereket anlamlarıyla birlikte, fıkıh terminolojisinde Allah’ın belirli yerlere sarf edilmek üzere dince zengin sayılan kişilerin mallarından belli bir payın alınması işlemini ifade eder. Netice olarak, sadaka teberru ve ihtiyarî bir yardım, zekât ise farz olarak emredilen bir mükellefiyettir., (Nevevî, *el-Mecmû Şerhu’l-Mühezzeb*, Beyrut, ts., V, 325; Serahsî, *Kitâbü’l-Mebsût*, Beyrut 1986, II, 149; İbnü’l-Hümâm Kemâlüddin Muhammed b. Abdülvâhid, *Şerhu Fethi’l-Kadîr*, Beyrut 1977, II, 153; Cevherî, *Nevâdiru’l-Fukahâ*, Beyrut 1993, s. 45; Konevî Kâsım, *Enisü’l-Fukahâ*, Beyrut, 1987, s. 131; Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye*, Beyrut 1990, s. 202; Cessâs, Ebû Bekr Ali er-Râzî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, Mekke 1993, I, 203; Sa’dî Ebû Ceyb, s. 209; Ahmet Mustafa, *Tefsîru’l-Merâgî*, Mısır 1953, IX, 142). Kur’ân’da zekât anlamına gelen bir de Zâriyât sûresi âyet 19’da geçen “hak” kelimesi kullanılmıştır. Buna da Tefsîr alimlerinin çoğu zekât anlamı vermişlerdir, Hamdi Yazır da Kadî Münzir İbn Said’in ifadesine dayanarak bu kelimenin farz olan zekât anlamına geldiğini nakletmektedir. Bu sûre Mekkî olduğu için çokları buna tatavvu demektedirler. Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul 1982, VI, 4532. Müfessirlerden İbn Kesîr âyette geçen bu “hak” kelimesinin şeriatça belirli miktar olan zekât anlamına geldiğini ifade etmektedir, İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ, *Tefsîru’l-Kur’ân’i-l-Azîm*, Beyrut 1984 IV, 234. Râzî bu âyette infâka teşvik olmakla birlikte hakim olan görüşün “hak” kelimesinin zekât anlamına geldiğini ifade etmektedir. Kurtubî’nin ifadesine göre, âyetteki “hak” kelimesi Muhammed İbn Sîrîn ve Katâde’ye göre farz olan zekât anlamındadır. Zayıf bir rivâyete göre de zekâtın dışında yapılan iyilik anlamındadır, (Kurtubî, Ebû Abdillâh, *el-Camiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, Mısır 1987, XVII, 38; Râzî, Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîru’l-Kebîr- Mefâtîhu’l-Gayb*, Mısır 1938, XXVIII, 205, İbn Teymiyye, *Fethu’l-Beyân fi Makâsidi’l-Kur’ân* (nşr. Sıddık Hasan Han), Mısır 1307, IX, 120).

³ Yazır, IV, 2572; Çantay, Hasan Basri, *Kur’ân-ı Hakim ve Meâli Kerim*, İstanbul, 1984, 286; Muhammed Esad, *Kur’an Mesajı meal-tefsir*, (çev. Cahit Koytal), İstanbul, 1996, I, 365; Hamîdullah Muhammed, *Azîz Kur’ân*, (çev. Abdülaziz Hatip), Mahmut Kanık, İstanbul, 2000; Atay Hüseyin, Kutluay Yaşar, *Kur’ân-ı Keri Meâli ve Tercemesi*, Ankara, 1983; Özek Ali, Başkanlığında heyetin Kur’ân Meali, Medine, 1987.

klâsik ulemanın içinde buldukları çağ ve o zamanın anlayışı âyetteki “fî sebîlillâh” kavramına adeta damgasını vurmuş ve asırlarca yazılan tefsirler aynı anlayışı devam ettirmiştir.

Temelde çok geniş anlam yelpazesine sahip olan bu kavramın anlamının Allah yolunda cihad eden gaziler şeklinde olması, âyetin ifade tarzından ziyade İslâm’ın yayılış dönemindeki sosyopolitik şartlar ve uluslararası ilişkilerle ilgili olmasındandır. Zira o dönemde cihadın en yaygın ve etkili şekli akınlar ve sıcak savaşlar olduğundan İslâm alimleri din ve vatan yolunda savaşanlara zekât fonundan tahsisat ayrılmasını elzem görmüşler⁴ ve bu yorum adeta bütün ilim otoritelerince benimsenmiştir. Çünkü İslâmîyetin yayılması ilk dönem itibariyle sürekli olarak maddî cihad şeklinde olmuş ve asırlarca böyle devam ederek “fî sebîlillâh” kavramı “cihad” kavramıyla özdeş olarak görülmüştür. Sonuçta zamanın telakkisi “fî sebîlillâh” kavramını çoğunlukla cihadın maddî boyutuna hapsedmiştir.

Aslında bu kavram dil kuralları, tefsir, hadis ve fıkıhçılar açısından ele alındığında sadece fiili çarpışma anlamlarına gelen özel bir tanımlama olmadığı, bunun yanında Allah’ın rızasını kazanmaya vesile olacak bir çok eylemi de kapsadığı anlaşılmaktadır.⁵

1) Kur’an Âyetlerinde “fî Sebîlillah” Kavramının Anlamına Dair Müfessirlerin Yorumları

Kur’an’ın altmıştan fazla ayetinde “fî sebîlillah” kavramı yer

---

⁴ İbn Rüşd Muhammed, *Bidâyetü’l-Müctehid fî Nihâyeti’l-Muktesid*, Beyrut 1986, I, 277; Kurtubî, VIII, 186.

⁵ Zemahşerî, Cârullah Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf An Hakâiku’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvil*, Beyrut, I, 398; Kurtubî, IX, 19; Neseî, Ebu’l-Berekât, *Tefsîru’n-Neseî*, İstanbul 1984, I, 243; Mübârekfûrî, Ebü’l-Ali Muhammed, *Tuhfetü’l-Ahvezî bi Şerhi Cami’-t-Tirmizî*, Mısır 1991, V, 269; Mübârekfûrî, V, 298; Fîrûzâbâdî, III, 403; *el-Mu’cemü’l-Vasît*, I, 415.

almış ve müfessirler bu kavramı çeşitli anlamlarda tefsir etmişlerdir. Bizim tesbitlerimize göre bu kavram daha çok Allah yolunda fiili cihad ve cihad edenler olarak ele alınmıştır. Aslında bu anlamının yanında bir çok manalarında ifade etmektedir. Bununla ilgili bazı ayetleri örnek olarak vermek yerinde olacaktır kanaatindeyiz.

“(Sadakalarınızı) şu fakirlere (verin ki), Allah yolunda kapanıp kalmışlardır, yeryüzünde gezip dolaşamazlar.....”⁶ bu âyette ifade edilen “fi sebîlillah” kavramı müfessirlerce İslam dini⁷, Allah’a ulaştırılan yol anlamında tefsir edilmiştir.

“Sana haram ayından, onda savaştan soruyorlar. De ki: “Onda savaş, büyük bir günahdır. Fakat (insanları) Allah yolundan çevirmek Allah’a ve Mescidi Harama karşı nankörlük etmek...”⁸ Bu ayetteki Allah yolu ifadesi beytullah⁹ anlamında veya Allah’ın rızasına ulaştırılan yol¹⁰ olarak tefsir edilmiştir.

“Yeryüzünde bulunan (insan)ların çoğuna uysan seni Allah’ın yolundan saptırırlar...”¹¹ Bu âyetteki “Allah yolu” kavramı Allah’ın şeriatı¹² anlamında yorumlanmıştır.

“İnkâr edip (insanları) Allah’ın yolundan çevirenlerin amellerini Allah boşa çıkarmıştır.”¹³ Bu âyetteki “Allah yolu kavramı Hz.

---

⁶ Bakara, 273.

⁷ Şirbînî, el-Hatîb, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Diyarbakır, ts., I, 140; Yazır, II, 897.

⁸ Bakara, 217

⁹ Neseffî, I, 108.

¹⁰ Ebu’s -Suûd, Muhammed b. Muhammed, *Tefsîru Ebi’s-Suûd* Ebu’s-Suûd, I, 217.

¹¹ En’âm, 116.

¹² Yazır, III, 2035.

¹³ Muhammed, I.

Muhammed'in getirdiği tarık-i müstakim¹⁴ anlamında yorumlanmıştır.

“Ey Davud, biz seni yeryüzünde (senden öncekilerin yerine) hükümdar yaptık. İnsanlar arasında adaletle hükmet; keyfine uyma, sonra seni Allah'ın yolundan saptırır...”¹⁵

Bu ayetteki “fî sebîlillah” kavramı cennet yolu¹⁶ anlamında tefsir edilmiştir.

“Onlar ki (insanları) Allah'ın yolundan menederler...”¹⁷ Kurtubî ayette geçen “fî sebîlillah” ifadesini iman ve taat kelimeleriyle tefsir etmiştir.¹⁸

“(Sana gelenleri) inkar edip Allah yolundan menedenler, hakikaten derin bir sapıklık içine düşmüşlerdir.”¹⁹ Bu âyetteki Allah yolu ifadesi müfessir Neseî tarafından hak yol anlamında tefsir edilmiştir.²⁰

Verilen örnek âyetleri çoğaltmak mümkündür. Bununla birlikte İslam alimleri “fî sebîlillah” ifadesini bir birlerinden çok farklı olmasa da bazı anlam farklarıyla yorumlamışlardır. Şüphesiz bu farklılıkların ortaya çıkmasında âyetlerin iniş sebepleri onların yorumlarına tesir etmiştir.

Merâğî; Allah'ın rızasına ulaştıracak ve sevap kazandıracak her türlü yolun bu ifade içinde olduğu ayrıca müslümanların geneline kapsayan menfaatler, din ve devletin ayakta kalması ve varlığını

---

¹⁴ Kurtubî, XVI, 223.

¹⁵ Sad, 26

¹⁶ Kurtubî, XV, 177.

¹⁷ Hûd, 19

¹⁸ Kurtubî, IX, 19.

¹⁹ Nisâ, 167.

²⁰ Neseî, I, 243

devam ettirmesine vesile olabilecek işlerin hep bu kavrama dahil olduğunu ifade etmiştir.²¹

Seyyid Kutub, “fî sebîlillâh” kavramı hakkında; “bu geniş bir kapıdır, toplumun faydasına olan her şeyi kapsar, Allah kelimesini göz önünde bulundur” demekle yetinmiştir.²²

Hamdi Yazır’a göre “fî sebîlillâh” genel bir anlamdır ve sadakaların hepsini içine alır. Fakirlere ve miskinlere verilen yardımlarda bu kavram içine girer. Hatta müellefe-i kulûba verilenlerde bu anlam içerisindedir. Fakat özellikle “fî sebîlillâh” şeklinde zikredilmesinin özel bir anlamı vardır. Bu anlam ilk önce cihad sonra hacc sonrada Allah için ilim tahsili anlamlarınadır. Örf-ü şer’î de cihad meşhur olmuştur. Ehl-i suffe gibi din ilimlerine kendilerini vakfedenlerde “fî sebîlillâh” anlamı içerisindedir. Netice itibariyle bu tabirin sadece bir zarf veya vasıf olarak kullanılması ile burada olduğu gibi bir lakab olarak kullanılması arasında önemli fark vardır. Birincisi genel, ikincisi özel bir manadır. Birinci anlam ile her türlü ibadet ve hayır, sadaka “fî sebîlillâhtır” Allah’ın rızası yolundadır. İkinci anlam ise her sadaka “fî sebîlillâh” değildir. Allah yolunda sadaka bir masrif-i mahsusaya verilen sadakadır ki özellikle i’lâi kelimetullah yolundakilere verilen sadakadır.²³

2) Sünnetten “fî Sebîlillah” Kavramına Dair Örnekler ve Hadis Şarihlerinin Yorumları

Hz. Peygamber (s.a.v)’in sünnetinde bazı hadislerde “fî sebîlillah” kavramı yer almıştır. Yalın bir anlam ile Allah yolu

---

²¹ Merâgî, X, 145.

²² Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, Beyrut, ts., X, 245.

²³ Yazır, IV, 2579.

diyebileceğimiz bu ifadeye, hadis şarihlerince müfessirlerden daha geniş bir anlam içeriği kazandırılmıştır.

Tirmizî’de geçen bir hadiste: “Bir kimse ilim elde etmek için yola çıkarsa, dönünceye kadar Allah yolundadır” denmektedir.”²⁴ Bu ifadeye göre Allah için samimi niyetlerle ilim elde etme ve insanlara faydalı olma düşüncesiyle yapılan ilim tahsili “fî sebîlillâh” ifadesinin kapsamı içerisindedir.

Yezid İbn Meryem’in rivayet ettiği hadiste şöyle bir ifade yer almıştır. “Ben Cuma namazı için yürümekte iken Abaye b. Rif’a’ arkamdan yetişti ve “gözün aydın!” dedi. “Senin bu adımların Allah yolundadır, Ebû Abs’den işittim ki, Resûlullâh’ın “Allah yolunda her kimin ayakları tozlanırsa o ayaklar cehennem ateşine haramdır!” buyurmuştur.”²⁵ Hadisin şârihi Mübârekfûrî, “fî sebîlillâh”; Allah’ın rızasının talep edileceği yol anlamında kullanmıştır.²⁶

Tirmizî’de aynı babda geçen başka hadiste de Allah Resûlü’nden şu rivayet nakledilmektedir. “İki göz vardır ki cehennem ateşi onlara dokunmaz; biri Allah korkusundan ağlayan göz, diğeri ise Allah yolunda nöbet bekleyen gözdür”²⁷ hadisdeki Allah yolunu şârih; mücahitlerin ibadetteki mertebeleri, hac, ilim talebi, cihad veya ibadet anlamlarıyla açıklamıştır.²⁸ Tirmizî’de bir başka hadisin şerhinde ise “fî sebîlillah” kavramı, yol kesenlerle mücadele etmek, iyiliklerin emredilmesi ve kötülüklerden yasaklanması anlamlarına da

---

²⁴ Tirmizî, Ebû İsâ, *el-Câmiu’s-Sahih*, Beyrut 1987, İlim, 2.

²⁵ Tirmizî, *Fadâilü’l-Cihad*, 7.

²⁶ Mübârekfûrî, , V, 259 .

²⁷ Tirmizî, *Fadâilü’l-Cihad*, 12.

²⁸ Mübârekfûrî, V, 269.

gelmektedir.²⁹

Başka bir hadiste de Allah yolunda saçın ağartılmasının kıyamet günü o kimse için nur olacağı³⁰ ifade edilmektedir. Zikrettiğimiz bu hadise anlam itibariyle yakın diğer bir hadiste “Kim İslâm’da saçını ağartırsa ağaran o saçlar kıyamet günü nur olacaktır” şeklinde geçmektedir. Hadisteki “İslâm” kelimesi “Allah yolu” ifadesiyle zikredilmiştir.³¹ Bir başka hadiste de “Allah yolunda cihad eden kimsenin misali gündüz oruç tutan ve gece namaz kılan kimsenin misali gibidir” denmektedir.³² Bu ifadede Allah yolunda cihad etmenin, oruç tutma ve namaz kılmaya benzetilmesi oldukça anlamlıdır.

Ahmed İbn Hanbel ve İmam İshâk’ın rivâyetlerine göre “Hac da Allah yolu sınıfına dahildir” çünkü Hz. Peygamber insanları sadaka develeriyle hacca götürmüştür, sahabeden İbn Ömer bu ifadeden anlaşılının hacılar ve umreciler olduğunu söylemiştir.³³ İmam Muhammed de, İbn Abbas’a dayanarak Allah yolunda sınıfının hac yolunda fakir düşen hacılar olduğu görüşünü savunmaktadır.³⁴

Bu rivayetlerden sonra hac ve umreye gidenlerin “fî sebîlillah” kavramı içerisinde değerlendirilmesi elbette mümkündür. Fakat “fî sebîlillah” kavramına zekat ilişkisi açısından baktığımızda Hz. Peygamber’in o dönem şartları itibariyle bu insanlara sadaka fonundan deve tahsis etmesi ancak İslamın yayılış dönemleri ve o günün

---

²⁹ Mübârekfûrî, V, 298.

³⁰ Tirmizî, Fadâilü'l-Cihad, 9.

³¹ Mübârekfûrî, V, 263.

³² Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul ts., Cihad ve's-Siyer, 2.

³³ Kurtubî, VIII, 185; Ebû Dâvud, Menâsik, 79.

³⁴ Mergînânî I, 112.

insanlarını hac umreye gitmeye teşvik açısından değerlendirmek mümkün olabilir. Zira normal şartlarda hac görevini yerine getirecek insanların zenginlik, sıhhat, güvenlik gibi bir takım şartları haiz olması gerekmektedir. Aksi takdirde bu şartları yerine getirmeyen mükelleflere haccın farz olduğunu söyleyemeyiz.

3) İslam Hukukçularının “fi Sebîlillah” Kavramı Hakkındaki Görüşleri

Hanefî mezhebi müçtehitlerinden Muhammed Şeybânî'ye(ö.805) göre bu kavram, taat (salih amel) ifadesi ile açıklanmıştır. Ona göre bu anlam Hz. Peygamber (s.a.v.)'in “Her kim Allah yolunda saçını ağartırsa kıyamet günü o ağaran saçlar nur olur”³⁵ hadisi ve Atâ İbn Ebî Rabah'ın kendisine “bir kimse malının üçte birini fi sebîlillâh diyerek vasiyyette bulursa ne anlama gelir diye sorulduğunda” O da: “Taatin hepsi Allah yoludur, hangisine harcasa caizdir” dediği hadislerde anlamını bulmaktadır.³⁶

Hukukçu Cessâs, (ö.981) Şeybânî'ye dayanarak “fi sebîlillâh” ifadesinin hac ibadeti yapmak niyetiyle yolda kalmış kimseler anlamına geldiğini, zira Hz. Peygamber (s.a.v.)'in “Hac ve Umre her ikisi de Allah yolundandır” dediğini nakletmektedir.³⁷

Hanefî müçtehitlerinden Serahsî, (ö.1090) bu kavrama yolda kalmış hacıların, gazilerin ve mükâtep kölelerin dahil olduğunu ifade ederek, bu sınıfa zekât fonundan pay verilmesinde beis olmadığı

---

³⁵ Tirmizî, Fadâilü'l-Cihad , 9, 10; Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ*, Beyrut 1988, II, 255.

³⁶ Şeybânî, Muhammed b. Hasan, es-*Siyeru'l-Kebîr*, Matbaa -yî Âmire, İstanbul 1241, II, 301.

³⁷ Cessâs, III, 187; Dârimî, Kitâbü'l-Vasâyâ, 45.

görüştünü ileri sürmektedir.³⁸

Hanefî fakihlerinden Kâsânî (ö.1191) ise “Allah yolunda” sınıfı için: “Bu ifade Allah’a yaklaştıran her şeydir. Eğer ihtiyaç hasıl olursa bu manaya Allah’a itaat yolunda çalışan herkes ile bütün hayır yolları girer.” demiştir.³⁹

Fî sebîlillâh” ifadesi hakkında İbnü’l-Esîr (ö.1210)“farzları, nafileleri ve her nevi hayırları yerine getirerek Allah’a yaklaşma, O’nun rızasına erme maksadı güden her ihlaslı amel Allah yolundadır ancak bu ifade kayıtsız, şartsız söylenince çok kere cihad anlaşılır, bu anlamda çok kullanıldığı için cihada ait özel bir ifade halini almıştır”⁴⁰ demektedir.

Fıkıh, tefsir ve lügat alimi olan Firûzâbâdî’nin (ö.1414) ifadesine göre “sebîlullâh”, cihad, hac, ilim talep etmek ve Allah’ın emrettiği her türlü hayır anlamlarına gelmektedir.⁴¹ Bu kavramla ilgili olarak başka kaynaklarda da davet edilen hidâyet yolu, Allah’a yaklaştırmacı hey şey ve taat (salih amel) sayılan şeylerin hepsi Allah yolunda anlamına gelmektedir.”⁴²

Bu konuda Hanefî alimlerinden Zebîdî, (ö.1791) İhyâ şerhi İthâfî’s-Sâdeti’l-Müttakîn adlı eserinde “fî sebîlillâh” kavramını: “Allah’ın bu sınıf ile mücahitleri ve cihad için infak etmeyi kasetmesi mümkündür. Çünkü “fî sebîlillâh’a” örfde bu anlam verilmiştir. Yine bu kavramla Allah’a yaklaştıran bütün hayır yollarını

---

³⁸ Serahsî, II, 203; Ayrıca bakınız, Buhârî, Zekât, 49.

³⁹ Kâsânî Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd, *Kütübü Bedâ’i’s-Sanâi’ fi Tertibi’ş-Şerâi’*, Beyrut, ts., II, 45.

⁴⁰ İbnü’l-Esîr, II, 338, 339.

⁴¹ Firûzâbâdî, III, 403; *el-Mu’cemü’l-Vasît*, I, 415.

⁴² Sa’dî Ebû Ceyb, s.166.

murad etmesi de mümkündür ama, bu sınıf “sebîl” sözünün gerektirdiği anlam yönüyledir. Allah’ın yolu ise diğer ilâhi isimler dışında bu ismin hakikatının delalet ettiği manadır. Bundan dolayı bu kavram, Allah yolunda sınıfının diğer mahluklar sınıfını dikkate almadan iyi ahlâk cinsinden olan ve her insan için belki de hayvanlar için, hatta susuzluktan kurduğunu gördüğünüz her ağaç için toplum menfaatinin gerektirdiği işleri de kapsar. Buna göre insanın elinde zekât malı bulunur da onunla o ağacı susuzluktan kurtarırsa bu harcamada Allah yolunda bir harcama olur. Eğer bu sınıftan mücahitler kastedilirse, örfte mücahitlerin kimler oldukları bilinmektedir. Mücahitlerin kendileri de “Allah yolunda” olduklarından, nefisleri ile mücahede etmek için onlara zekât malından yardım yapılabilir. Bir hadiste “sizler küçük cihattan büyük cihada döndünüz,”⁴³ Bu cihaddan kastedilen, nefis ile mücahede etmek ve onu Allah’ın rızasında alıkoyacak arzulardan uzak tutmaktır,⁴⁴ şeklinde açıklamaktadır.

İbn Teymiyye’de bu ifadenin umûmî bir lafız olduğunu ve her hayrı içine aldığı, sadece özel bir sınıfa tahsis edilemeyeceğini ifade etmektedir.⁴⁵

Şerbâsî ve Seyyid Sâbık ise “fî sebîlillah” ın; “amelî, itikadî olarak Allah’ın rızasına ulaştıracak yol anlamı olduğu ve bu lafzın umûmî bir lafız olarak sadece belli bir anlama hasretmenin caiz olmayacağı, bunun kapsamına mescitlerin tamirinden tutun da kale ve köprü inşası, ölenlerin kefenlenmesi gibi bütün hayır çeşitlerinin

---

⁴³ Aclûnî, I, 424.

⁴⁴ Zebîdî, Murtezâ Muhammed, *İthâfî’s-Sâdeti’l-Müttakîn*, Beyrut, tsz, IV, 151.

⁴⁵ İbn Teymiyye, *Fethu’l-Beyân*, IV, 151.

gireceğini” ifade etmektedirler.⁴⁶

Görüldüğü üzere İslam alimleri bu kavram hakkında çok özel anlamlar ifade ettikleri gibi, lafzın etimolojik yapısından da istifade ederek çok genel anlamlar çıkarmışlardır. Kanaatimce bu açıklamalar İslamın genel maksatları içerisinde olmak kaydıyla bir çok özel ve tüzel yerleri kapsamına alabilmektedir. Bundan hareketle de fukaha, zekat sorumluluğunun yerine getirilebilmesi açısından kişilere çok geniş alternatif imkanlar sunmuşlardır.

4) “Fî sebîlillâh” Kavramının Özel Anlamları ve Zekat İlişkisi

İslamî kaynaklara bakıldığında “fî sebîlillâh” kavramı hakkında bir çok anlamlar bulmak mümkündür. Araştırmamızda bu anlamlardan birkaç tanesini ele alıp bu konudaki İslam alimlerinin görüşlerini ve aynı zamanda zekatın sarf yerlerinden olan bu kavramın, anlam içeriği itibariyle zekatla ilişkisi üzerinde duracağız.

a. Cihad ve Cihadla İlgili Anlamlar

“Fî sebîlillâh” ifadesinin öncelikli olarak Allah yolunda savaşanlar şeklinde anlaşılmış olması, âyetin ifade tarzından ziyade İslâm’ın yayılış dönemindeki sosyopolitik şartlarla ve uluslararası ilişkilerle ilgili olmalıdır. O dönemde cihadın en yaygın ve etkili şekli fiili savaş olduğundan fakihler de din ve vatan yolunda savaşanlara zekât fonundan pay ayrılmasını zaruri görmüşler ve adeta bu ifadenin yorumu bütün alimlerce benimsenmiştir. Bundan dolayı İslâm alimleri “dinin muhafaza ve tebliği için yapılan savaş (cihad)ın kesin olarak “fî

---

⁴⁶ Seyyid Sâbık, *Fıkhu’-Sünne*, Beyrut 1992, I, 333; Şerbâsî Ahmed, *Yes’elûneke fi’-d-Dîni ve’l-Hayât*, Beyrut, 1981, III, 68; Şerbâsî, *a.g.e.*, I, 150.

sebîlillâh'a dahil olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁷

Kurtubî'ye (ö.1273) göre de “fî sebîlillâh” dan kastedilen, gazilerle, nöbet yerlerinde görev yapanlardır. Bu bağlamda gaziler fakir de zengin de olsalar savaş sırasında yapacakları masrafları karşılamaları ve bu uğurda sebat etmeleri için bunlara zekât verilebilir. Bu görüş, ilim adamlarının çoğunluğunun görüşüdür. Mâlikî mezhebinin görüşü de bu merkezdedir.⁴⁸

Mâlikî mezhebi fakih ve tefsircilerinden İbn Cüzeyy de (ö.1340) “fî sebîlillâh”ın cihad anlamında olup, zekât fonundan mücahidlere ve onlara ait araç gereçlere harcanacağını ifade etmektedir, aynı görüş İbn Hayyan tarafından da nakledilmektedir.⁴⁹

Hanbelîler de “fî sebîlillâh” ifadesiyle gazilerin kastedildiğini ve onlara zekâtan pay verilir, savaş için gerekli silah ve at alımında kullanabileceklerini ifade etmektedirler.⁵⁰

Şevkânî'nin (ö.1834) Ebû Ca'fer'den naklettiğine göre Allah yolunda sınıfının, cihad edenler olduğu şeklindedir.⁵¹

Hanefî fakihlerine göre bu ifade ile kastedilen gaziler olup onların fakirlerine zekattan pay verilir, zengin olanlarına ise ancak

---

⁴⁷ Mergînânî, Burhânüddîn Ebu'l-Hasen, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübeddî*, İstanbul 1986, II, 112.

⁴⁸ İbn Rüşd, I, 277; Kurtubî, VIII, 186.

⁴⁹ İbn Cüzeyy, Ebû Abdullah Muhammed, *el-Kavâninü'l-Fıkhiyye*, Beyrut 1989, s. 109; İbn Cüzeyy, *Kitâbü't-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, Mısır, ts., II, 143; İbn Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhîr*, er-Riyâd, ts., V, 57.

⁵⁰ Merdâvî, Alâüddin Ebû'l-Hasen, *el-İnsâf fî Ma'rifeti'r-Râcihi mine'l-Hılâf alâ Mezhebi'l-İmâmî'l-Mübeccel Ahmed İbn Hanbel*, Beyrut 1986, III, 235; Buhûtî, Mansûr b. Yûnus, *Keşşâfî'l-Kinâ an Metni'l-İknâ'*, Beyrut, 1983, II, 270; Bâcî, Süleyman b. Halef, *el-Müntekâ Şerhu'l-Muvatta'*, Beyrut 1983, II, 154; Nevevî, *el-Mecmû*, VI, 195.

⁵¹ Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadir*, Mısır 1964, II, 374.

ihtiyaç hasıl olursa verilir.⁵² İbn Âbidîn (ö.1836) “fî sebîlillâh” ifadesiyle kastedilenlerin: “Gazilerin fakirleri, bir görüşe göre hacılar, başka bir görüşe göre de ilim tahsil edenler” şeklindedir.⁵³

Şafii alimlerinden olan Hâzin (ö.1341) “fî sebîlillâh” ifadesiyle Allah yolunda savaşan gazilerin kastedildiğini ve bu kimselere savaşa çıkmak istediklerinde şahsî nafakaları, elbise, savaş için gerekli silah ve binek gibi gerekli şeylerin temini için zekât verilebileceğini ifade etmektedir.⁵⁴

İslâm hukukçuları ve tefsircilerin bir kısmı “fî sebîlillâh” ifadesinin, yaygın olduğu şekliyle harbe iştirak etme imkan ve vasıtalarından mahrum kişilere gerekli techizat almaları ve azık masraflarını karşılamaları için yapılacak ödemeleri gösterdiğini savunurlar.⁵⁵

b. İlim Tahsil Edenler Anlamı

Zekâtın sarf yerlerinden bir olarak ifade edilen “fî sebîlillah” kavramına bazı ilim adamları ilim tahsil edenler, bu uğurda emek harcayanlar anlamını vermişlerdir. İlme hizmet eden insanlara Allah yolunda çaba harcayanlar ve dinin ihyâsı için çalışanlar gözüyle bakılarak, her dönemde bu sınıf zekat kapsamına alınmıştır. Bu konudaki ifadeler, daha çok Hanefî kaynaklarının bazılarında İmam Muhammed’e nisbet edilen zayıf rivayetle ifade edilmektedir. Hanefî fakihlerinden bir kısmı ilim talep etmeyi “fî sebîlillâh” kavramı içerisinde telakki ederek, alime ve ilim tahsil edene zekât

---

⁵² Kâsânî, II, 46

⁵³ İbn Âbidîn, Muhammed, *Hâşiyetü Reddi'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr*, Mısır 1984, II, 364.

⁵⁴ Hâzin, Alâüddin Ali, *Lübâbü't- Te'vil fî Meâni't-Tenzil*, Beyrut, ts., II, 240.

⁵⁵ Merginânî, I, 112; Bâcî, II, 154; Nevevî, *el-Mecmû*, VI, 195.

verilebileceğini, gerekçe olarak da bunların çalışmalarını ilme hasredip kazanç imkanlarından mahrum kalmalarından dolayı olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁶

Şafîî kaynaklarda ilim ile uğraşan talebenin kendi geçimini kazanma halinde ilim tahsilinden geri kalma durumunda kendisine zekat verilmesinin helal olacağı ifade edilmektedir.⁵⁷ Zayıf bir rivayete göre de zekat verilemeyeceği kaynaklarda mevcuttur.⁵⁸ Hanbelî mezhebince de bazı istisnalar hariç, (bu istisnalar içinde ilim tahsil eden kişi yoktur) ittifakla zengine zekat verilemeyeceği ifade edilmektedir.⁵⁹ Malikîler de hangi surette olursa olsun zengine zekat verilemeyeceği görüşündedirler.⁶⁰

Bu konuda er-Ravdatü'n-Nediyye adlı eserde Sıddık b. Hasan şu görüşleri ifade etmektedir: “Müslümanların din işlerini tertib ve düzenleyen ilim adamlarına zekât verilmesi de Allah yolunda harcamalar kapsamındadır. Zira ilim adamlarının Allah'ın malında hakları vardır. İster zengin ister fakir olsunlar, bunlara zekât verilebilir. Zekâtın bu sınıfa verilmesi belki en önemli işlerdendir” şeklinde görüş ifade etmektedir.⁶¹

Bu konuyu teyit etme adına aynı müellif Hz. Peygamber'in Hz.

---

⁵⁶ Dâmâd, Abdurrahman, *Mecmau'l-Enhür Şerhu Mülteka'l-Ebhur*, Matbaa-yı Âmire, İstanbul 1287, I, 214; İbn Âbidîn, II, 364; Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed, *Hâşiye alâ Merâğî'l-Felâh Şerhu Nûri'l-Îzâh*, Beyrut, ts., s. 472; Meydânî, Abdü'l-Ganî, *el-Lubâb fi Şerhi'l-Kitâb*, Beyrut, ts., I, 154.

⁵⁷ Nevevî, *el-Mecmû*, IV, 190.

⁵⁸ Hüseyinî, Takıyüddîn b. Muhammed, *Kifâyetü'l-Ahyâr fi Halli Gâyeti'l-Ihtisâr*, Beyrut, 1991, 190.

⁵⁹ Merdâvî, III, 240

⁶⁰ İbnü'l-Cellâb, Ebu'l-Kâsım Ubeydullâh, *et-Tefri'*, 1987, I, 298

⁶¹ Sıddık b. Hasen, *er-Ravdatü'n-Nediyye Şerhu'd-Düreri'l-Behiyye*, Katar, ts., I, 307.

Ömer'e "atıyye"⁶² olarak verdiği meblağı delil olarak ileri sürmektedir. Bu hadisi Hz. Ömer bizzat şöyle nakletmektedir: "Hz. Peygamber bana bağışta bulunur; ben de O'na: "benden daha fakirine ver", derdim. Bir defasında bana bir miktar mal verdi. Ben de kendisine yine: "Onu benden daha ihtiyaçlı kimselere ver" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Beklemediğin ve istemediğin halde bu maldan sana geleni al; gelmeyenin de peşine düşme" buyurdu.⁶³

Yukarıda ismi geçen müellifin ilim adamlarına zekât verileceğine dair delil olarak ileri sürdüğü bu hadis Buhârî, Müslim ve Nesâî de geçmektedir. Araştırmamız sonucunda bu hadislerin şerhlerini incelediğimizde Hz Ömer'e verilen paranın devlet tarafından zekât anlamında toplanan sadaka cinsinden bir mal olmadığı, aksine devlet başkanının insanların fakir ve zengin olduklarına bakmaksızın verdiği ihsandır. Ayrıca bu konuda Hz Ömer'e verilen paranın ihtiyaç gerekçesiyle değil de zekât toplama görevlisi olarak yaptığı iş karşılığında Kur'an'ın referansı paralelinde verildiği yine kaynaklarda ifade edilmektedir.⁶⁴ Bu nedenle, Sıddık b. Hasan'ın ilim adamlarına zekât fonundan pay verilir şeklindeki görüşüne kanaatimce bu hadis delil teşkil etmez. Ancak bu hadisin yerine Kur'an'ın "fî sebîlillah" kavramından bu görüşü elde etmek daha isabetli olacaktır

---

⁶² Atıyye: Vergi, ihsan anlamında olup, hibe, hediye ve sadakadan daha kapsamlıdır. Beytülmalden askerlere ve daha başkalarına senelik sıra olarak verilen pay (Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1998, s. 25).

⁶³ Buhârî, Zekât, 51; Müslim, *Sahîh-i Müslim*, Beyrut, tsz, Zekât, 37.

⁶⁴ Aynî, Bedrüddin Ebû Muhammed, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut, ts., IX, 56; Nevevî, Ebû Zekeriyâ, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, Beyrut, ts., III, 63 (*İrşâdü's-Sârî* ile birlikte); Kastalânî, Şihâbüddin, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut, 1304, III; İbn Hacer, Şihâbüddin, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi'l-Buhârî*, Mısır 1959, IV, 80.

kanaatindeyim.

Zira “fî sebîlillah” kavramının ilim tahsili ile uğraşan kimseleri de kapsayacağını söylemek mümkündür. Fakat Kur’an’ın zekat verilecek sınıflardaki anlam içeriği ve aynı zamanda daha bir çok âyette yoksul insanlara yardım edilmesi, yetimlerin gözetilmesi, yolda kalmışlara el uzatılması gibi anlamlar daha çok maddeten ihtiyaç içerisinde olan insanlara yardım yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Bundan dolayı ilim ile uğraşan insanlara zekatın verilmesi söz konusu olunca, zenginliğin zekat vermekten caydırıcı bir durum olarak karşımıza çıkması tabii karşılanmalıdır. Önceliğin bu alanlarda çalışan ve maddi desteğe ihtiyacı olan kimselere verilmesinin İslamın ruhuna daha uygun olacağı kanaatindeyim.

c. Kamu Yararı Kurumları ve Diğer Yerler

İnsanoğlunun her dönemde ihtiyaçları artmakta ve değişmektedir. Kamu yararına ait olan işlere toplumda daima hayır ve hasenat gözüyle bakılmış ve bunlar kişilerin genel menfaatlerini ilgilendirdikleri için sürekli teşvik edilmiştir. İslâm toplumunda sadaka-i câriye yani devamlı olarak insana sevap kazandıracak olan iyilikler Allah yolunda yapılmış hayırlar olarak değerlendirilmiştir. İslâm toplumunun geçmiş ve günümüzdeki ihtiyaçları göz önüne alınıp karşılaştırılınca aradaki farkın günümüz itibariyle oldukça büyük ve çeşitli olduğu bir gerçektir. Fukahanın bazıları, içerisinde buldukları zaman ve şartlar altında kamu yararına hizmet veren müesseselerin ihtiyaçlarının giderilmesinde zekat fonundan yararlanılabileceği görüşünü benimsemişlerdir.

Çünkü İslam toplumu içerisinde zekattan istifade edecek kişi ve gruplar o toplumun bir realitesidir. Hem kişilerin mali ibadetlerini

yerine getirme vicdan rahatlığı hem de toplumdaki istikrar yine fayda olarak o topluma dönmektedir. Bunun gibi hem ferde hem de daha başka yerlere yapılacak harcamalarda zekat gelirlerinden yapılması makul ve mantıklı karşılanmıştır.

Hanefî mezhebi müçtehitlerinden Ebû Yûsuf, (ö.798) “fî sebîlillâh” kavramının içinde zekât verilecek yerlerden bahsederken yolların yapımı ve tamir edilmesinin de dahil olduğunu söyleyerek, bu yerlere zekât fonundan harcama yapılabileceği görüşündedir.⁶⁵

Hanefî fakihlerinden Kâsânî (ö.1191) ise “Allah yolunda” sınıfı için daha öncede zikredildiği gibi bu ifadenin Allah’a yaklaştıran her şey olduğunu ve hatta ihtiyaç hasıl olursa bu manaya Allah’a itaat yolunda çalışan herkes ile bütün hayır yollarının gireceğini ifade etmiştir.⁶⁶ Kâsânî’nin bu görüşü daha önce zikrettiğimiz gibi Hanefî hukukçularından İmam Muhammedin görüşüne de muvafık düşmektedir.⁶⁷

Bu kavram çerçevesinde Râzî, (ö.1207) bu lafzın anlamının sadece savaşan gazilere hasredilemeyeceğini ifade ederek, Şafîî alimi olan Kaffâl’dan (ö.1026) bazı fakihlerin zekât malından ölümlere kefen alınıp onların kefenlenmesi, kaleler yapma, mescidleri bina ve imar etme gibi hayır işlerine harcanabileceği görüşünü naklettikten sonra bu âyetin böyle olan her şey hakkında genel bir ifade olduğunu söylemektedir.⁶⁸

Tefsircilerden Hâzin (ö.1341) bazı alimlerden naklen göre şöyle

---

⁶⁵ Ebû Yûsuf, Ya’kûb b. İbrâhîm, *Kitâbü’l-Harâc*, Kahire 1396, s. 81.

⁶⁶ Kâsânî, II, 45.

⁶⁷ Bakınız. 36 nolu dipnot.

⁶⁸ Râzî, XVI, 113; Muhammed Mahluf, *Feteva-ı Şerîyye*, Kahire, 1971, 296.

demektedir: “Allah yolunda sözünün manası genel bir anlamdır. Onu yalnız gazilere hasretmek caiz olmaz. Bu sebepten dolayı bazı fakihler Allah yolunda ifadesinin mescid yapmak, köprü ve kale inşası, ölü techizi ve saire gibi bütün hayır yollarına sarfedilmesini caiz görmüşlerdir, çünkü “fî sebîlillâh” hepsini kapsar”.⁶⁹

Bu konuda Şa’rânî (ö.1565) de zekât fonundan aynı yerler için sarfetmenin caiz olduğunu ifade etmektedir.⁷⁰

Son dönem ilim adamlarından Şerbâsî de bu kavramın tek bir anlama hasredilemeyip her türlü hayır işlerini kapsayacağını ifade etmektedir.⁷¹ Bu konuda Seyyid Sabık, Kur’an ilimleri ve toplumun faydasına olan diğer ilimlerle iştigal eden kişilerin maişetleri de “fî sebîlillâh” ifadesi içerisine dahil olacağı görüşündedir.⁷² Muhammed Hamîdullah da dul kadınlar ve yetimler lehine yapılan hayır işlerine, öğrencilere, okullara, hastanelere⁷³ bu fondan harcanabileceği ayrıca, zekat konusunu müstakil olarak ele alan Kardavî, “fî sebîlillâh” kavramı içerisine insanları İslâm’ın esaslarına davet etmek için bir merkezin kurulması, her dilde yayın yapabilecek bilimsel yayın kuruluşları tesis etmek..., gibi önemli hizmetlerin verildiği yerlere de zekat fonundan harcamın yapılabileceğini ifade etmektedir.⁷⁴

Gerçi bu tabirin Kur’ân’da kullanıldığı değişik ifadelerle göre kapsamını geniş tutmak bazen mümkün, faydalı hatta lüzumlu olabilir. Ancak bunu umumun maslahatını gözeterek yönlendirecek ve

---

⁶⁹ Hâzin, II, 240.

⁷⁰ Şa’rânî, Ebü’l-Mevâhib, *el-Mîzânü’l-Kübrâ*, Mısır 1940, II, 13.

⁷¹ Şerbâsî, I, 149, 150; Seyyid Sâbık, I, 334.

⁷² Seyyid Sâbık, I, 334.

⁷³ Hamîdullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi* (çev. Salih Tuğ), İstanbul 1990, II, 978.

⁷⁴ Kardavî, Yûsuf, *Fıkhu’z-Zekât*, Beyrut 1981, II, 635-669.

denetleyecek mutlaka devlet olmalıdır. Aksi takdirde bu kavramın anlamını çoğunluğun izahı dışında daha geniş anlamlar için zorlamanın mantıksızlığı da söz konusu olabilir. Çünkü o takdirde bu fon zekâtın verileceği diğer sınıfları da kapsamış olacağından onların ayrıca zikredilmesini anlamsız kılabilir. Ayrıca çeşitli ihtiyaç yerlerini ya da muhtaçları bu fondan yararlandırmamak, onların devlet tarafından ihmal edilecekleri anlamına gelmemelidir. Bu yerlerde kullanılacak daha başka maddi anlamda hayır fonları mevcuttur. Binaenaleyh, “fî sebîlillâh” kavramının geniş bir anlam yelpazesine sahip olması her zamana ve mekana göre bu kavrama dahil olabilecek yer ve sınıfların gözardı edilememesini de temin etmiş olur kanaatindeyim.

5) “Fî Sebîlillah” Kavramı İle Temlik İlişkisi

Temlik kavramı; zekât olarak verilecek malın veya değerlin sahipliğini karşı tarafa mülk kılmaktır. Temlik, hanefî kaynaklarının bazılarında rükun bazılarında ise şart olarak ifade edilmiştir.⁷⁵ Kur’an’da zekât verilecek yerler olarak zikredilen âyetin yorumları incelendiğinde temlikin hem dar hemde geniş anlamda ele alındığını tesbit etmek mümkündür. Zekat gündeme geldiğinde bizzat kişilere verilirken temlik doğrudan yerine geldiği gibi, kişilerin dışındaki yerlere verilirken de dolaylı olarak yerine gelmektedir.

Asıl inceleme konumuz olan “fî sebîlillâh” kavramı ele alındığında tesbit edebildiğimiz kadarıyla bu kavrama anlam

---

⁷⁵ Mergînânî, I, 113; İbnü’l-Hümâm, II, 267; İbn Âbidîn, II, 360; Molla Husrev, *Dürrerü’l-Hükkâm fî Şerhi Gureri’l-Ahkâm*, Matbaa-yı Âmire, İstanbul, ts., I, 134; Mevsîlî, Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li-Ta’lîl’l-Muhtâr*, İstanbul 1989, s. 121. (Daha fazla bilgi için bakınız, Mevsîlî, I, 121, Dâmâd I, 215 ve Molla Hüsrev temlike hem şart hem de rükun diemektedirler, I, 134, 135; Mergînânî ise rükun demektedir, I, 113).

yüklemeleri yapılırken hanefî fakihlerinden Ebû Yûsuf, Muhammed Şeybânî ve Kâsânî hariç⁷⁶ diğerleri “fî sebîlillâh” lafzını dar anlamda ele almışlardır. Özellikle fıkıh literatüründe “fî sebîlillâh” kavramına fukaha gaziler, hacılar ve bazı kaynaklarda da zayıf bir görüşle ilim tahsil eden kimseler anlamı vermiştir. Bu ifadelerle birlikte bu kavramda sırf lafızca yorumla “fî sebîlillâh” kavramının sözlük anlamı görmemezlikten gelinmiş gibi bir anlam çıkarmak mümkündür.

Bu kavramın anlam yönüyle kapsamına giren bir çok yerler hanefî fakihlerinin çoğunluğuna göre temlîk şartı bulunmadığı için zekâtın verilemeyeceği yerler olarak ifade edilmiştir. Bazı fakihlerce cami, mescid yapımı ve tamiri, ölülerin kefenlenmesi gibi hayır yerlerinde, temlîk şartı yerine gelmediği için zekâtın verilmesinin caiz olmadığı içtihadı benimsenmiştir.⁷⁷ Eğer illâ da bu yerlere verilmek istenirse önce fakire verilir sonra fakire bu yerlere harcanması emredilir, denilerek hileye başvurulması önerilmiştir. Aslında bu bir hileyi şer’iyyedir, böyle hileler yapmak da mekruh sayılmıştır.⁷⁸ Zira onlara göre zekâtın sahih olması için temlîk yani verilen kişinin mülkiyetine geçmesi zorunluluğu vardır. Çünkü temlîkin olabilmesi için kabzetmek şarttır.⁷⁹

Temlîk iki unsur içerir; birincisi temlîk işlemi, ikincisi ise temlîkin yapıldığı şahsın zekâtı almaya ehil oluşu. Fakihlerin temlîk terimine genelde bir malın mülkiyetini zekât alacak şahsa doğrudan nakletme işlemi şeklinde dar bir anlam verdiklerini belirtmek gerekir. Bu itibarla bir kimse zekât niyetiyle bir fakir veya yetimin karnını

---

⁷⁶ Ebû Yûsuf, s. 81; Şeybânî, II, 301; Kâsânî, II, 39.

⁷⁷ Serahsî, II, 202; Dâmâd, I, 216; Mevsilî, s.121.

⁷⁸ İbn Âbidîn, II, 376.

⁷⁹ Mevsilî, s. 121.

doyursa bu zekât borcunu ortadan kaldırmaz, ancak zekâta niyet edilerek, onlara gıda maddeleri verilse zekât ödenmiş olur. Çünkü zekât niyetiyle, fakire veya yetime mal vermek temlîktir. Böylece onlar kendi malından yemiş olurlar.⁸⁰

Klâsik dönem İslâm hukukçularından özellikle hanefilerin çoğunluğuna göre temlîk şartı yerine gelmediği için cami, okul, yol, köprü, çeşme yapımı gibi hayır kuruluşlarına zekât verilmez; ölü kefenleri alınmaz ve ölmüş kimselerin borçları zekâtla ödenemez.⁸¹ Çünkü bu durumlarda yukarıda da belirtildiği gibi temlîk gerçekleşmez; yani zekât, verilen tarafın kişinin mülkiyetine geçmemektedir. O nedenle ifade edilen gerekçeden dolayı hayır kurumlarına zekâtın dışında bağışlar şeklinde yardımlar yapılabilir, zekât ise sadece fakirlere verilmelidir.

Zekâtın sarf yerleri Tevbe suresinin 60'ıncı âyetinde iki kategoride ele alınmıştır. Birincisi şahıslar bazında, ikincisi maslahatlar açısından. Birincisi; âyetin lafzında ifade edilen ve kişiye mülkiyet edindirme anlamına gelen “lâm” harfiyle zikredilen insanlar grubu için tahsis edilmiştir ki bu gruplar “fakirler, miskinler, zekat âmilleri, müellefe-i kulüb” dür. Bu kelimelerin başında bulunan “lâm” harfi Şâfiî alimlerine göre istihkak ifade eder, Hanefîlere göre âyetteki izâfet “lâm”ı beyan içindir, istihkakı isbat için değildir.⁸² İkincisi; yine âyette “fî” zarf edatıyla ifade edilen gruplar köleler borçlular, fî sebîlillah, ve yolda kalanlardır. Bu grupta ki “fî’r-rikâb ve fî sebîlillâh) hiçbir şahsın mülk edindirilmesi anlamı taşımayan,

---

⁸⁰ Kâsânî, II, 39; İbn Âbidîn, II, 365.

⁸¹ İbnü'l-Hümâm, II, 267; Dâmâd, I, 216.

⁸² İbnü'l-Hümâm, II, 265; Mevsîfî, s. 119.

devlet ve toplumun genel maslahatlarıdır.⁸³ Fakirler ve miskinler, fakirlikleri devam ettiği sürece zekâtı almaya hak sahibidirler.⁸⁴ Zekât toplayanlar ise zengin de olsalar çalışmalarının karşılığı olarak zekâtтан pay alırlar. Müellefe-i kulüb ise kalpleri İslâm'a ısındırılmaya çalışılacak kimseler olup bunlara da zekattan pay verilir. Borçlular⁸⁵ ise kendilerini borçtan çıkaracak miktarda zekâtтан pay almaya hak sahibidirler. İbnü's-sebîl olanlar yolda kalmış olup kendilerini memleketlerine döndürecek kadar zekâtтан pay alabilirler, bunlar da fakir kategorisindedir. Seyahat gibi geçici bir sebepten dolayı böyle bir durum söz konusu olmuştur. İkinci kısım olan

---

⁸³ Muhammed Abduh -Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, Kahire 1369- 1380, X, 586.

⁸⁴ Özellikle çalışmayıp daima bakım ve yardıma muhtaç olan fakirlere temlik edilen zekâtın çoğu kere bu kimseler tarafından rasyonel kullanılmadığı ve sürekli isteme durumunda kaldıkları tecrübelerle sabittir. Fakir ve yoksullar tarafından sürekli tüketilen ve tekrar tekrar başlangıç noktasına dönülen bir yardım yerine bu kimseler için sürekli barınabilecekleri, karınlarını doyurabilecekleri, giyim kuşam ve cep harçlıklarını alabilecekleri bakım ve huzur evleri inşasının ve buralara akar bağlanmasının doğrudan temlike göre daha verimli hizmet verebileceği Şariin maksadına uygun düşeceği kanaatindeyiz. O nedenle "fi sebîlillah" kavramının bu tür hizmetleri de ihtiva edebileceği kanaati hasıl olmaktadır.

⁸⁵ Borçlu sıfatında olan kişinin kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre zekât almaya muhtaç durumda bulunmasıdır. Bununla birlikte borçlu olmanın bir sınırı da yoktur, kişi isteyerek veya istemeyerek çok fazla miktarlarda borçluluk haline düşebilir. Borçlunun tanımı konusunda doktrinde bir çok tarifler ileri sürülmüştür. Genel anlamda borçlu; borcu olup da onu ödedikten sonra nisap miktarı parası artmayan veya alacağı olup da tahsili imkansız halde olan kimsedir. Daha ayrıntılı bir tanımlama; borçlu gerek şahsına ait zaruri ihtiyaçları ve gerekse Müslümanlar veya zimmîler arasında genel menfaati sağlamak, fitneleri yatıştırmak, fertler ve topluluklar arasında sulh ve sükunu temin etmek gibi gayelere matuf kefâlet ve tazminat borcu yüklenen ve borcunu ödedikten sonra da nisap miktarı parası artmayan fakir veya zengin Müslümanlardır. Hz Peygamber (s.a.v.)'in uygulamalarında borçlu kişiye verilecek zekât miktarı hakkında kesin belirli bir miktar tesbit edilmiş değildir. Hz. Ömer devrindeki uygulamaları nakleden kaynaklar "verdiğiniz zaman zengin yapınız" şeklindedir, İslâm hukukçuları kişiye verilecek zekât miktarı konusunda fikir birliğine varamamışlardır (Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1975 Kahire, s. 365, hadis no: 1176; İbnü'l-Hümâm, II, 263; İbn Âbidîn, II, 363; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, ts., IV, 112; Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletüh*, Beyrut 1989, II, 873; Yavuz, Yûnus Vehbi, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, İstanbul 1972, s. 276; Yeniçeri, Celal, *İslâm İktisadının Esasları*, İstanbul 1980, s. 109; Beşer, Faruk, *İslâm'da Sosyal Güvenlik*, Ankara 1987, s. 120-121).

kölelerin azat edilmesi ve hürriyetlerine kavuşturulması konusu ise İslâm'da genel bir maslahat içindir. Zira kendilerinde bulunan kölelik vasfıyla özelleşmiş olan kişilere temlîk gayesiyle verilmiş bir durum yoktur. Çünkü “fî sebîlillâh” kavramı devlet ve din işleriyle ilgili olarak genel şer’î maslahatları içine alan her şeydir. Öncelikli olarak bu ifade, gazilerin techizatı, askerlerin gıda, âlet, edevatının nakliyesi için gerekli harcamalar, savaş için gerekli silah alımları gibi her konuyu içine alır, daha geniş anlamıyla her türlü hayrın çeşididir. Fakat askerî silâh ve techizâtla donatılmış gaziler kendilerinde savaştan sonra kalan at ve silah gibi malzemeleri beytü’l-mâle geri vermektedirler çünkü sürekli olarak temlîkleri söz konusu değildir. Bu durumda temlîk de aranmaz. Çünkü onlar, ifa ettikleri gazilik göreviyle bu malzemeleri geçici olarak ellerinde bulundurmaktadırlar, sürekli olarak sahip değildirler.⁸⁶ Bilakis o araç ve gereci Allah yolunda kullanırlar, savaş hali olmanın dışında ise bu kişiler yerleşik hayatta kendi diğer işleri ile uğraşmaları gerektiğinden sürekli olarak Allah yolunda savaşan gâzi sıfatına sahip olamazlar. Bu nedenle “fî sebîlillâh” kavramı bu anlamın dışında da kullanılması zorunlu hale gelmektedir. Üstelik “ve fi’r-rikâb ve fî sebîlillâh” lafızlarının başında istihkakı ve tahsisi ifade eden herhangi bir harf veya lafız yoktur. Bu gerekçeye bağlı olarak kanaatimizce bu kategoridekiler için temlîk şartının aranmayacağı isabetli gözükmektedir.

Fıkıh literatüründe vakıf ve vasiyyet konuları işlenilirken vakfetme ve vasiyyette bulunmanın sahih olacağı yerler arasında cami, medrese, imaretler gibi yerler zikredilmektedir. Hanefîlere göre vasiyyet veya vakfedilen varlıkların gelirleri nereye vakfedilmiş veya

---

⁸⁶ *Menâr*, X, 587.

vasiyyet edilmiş ise o yerlere harcanır.⁸⁷ Vasiyyet konusunda hanefîlerde yeni bir mülkiyetin isbatı söz konusudur.⁸⁸ Hanbelîlere göre vasiyyette bulunulan veya vakfedilen mal hangi yer ve ne için vasiyyet veya vakfedilmiş ise o yerin mülkiyetine intikal eder.⁸⁹ Hanefîlere göre ise vakfedilen şeyin mülkü Ebû Hanîfe'ye göre vakfedenin mülkiyetinde, İmameyne göre Allah'a intikal ederek gelirleri halka sarfedilir.⁹⁰ Vakıf ve vasiyyet konularında herhangi gerçek kişi veya manevi şahsiyeti olan yerlere mülkiyeti câiz gören fakihler kanaatimizce bu konularda temlikin geniş anlamından istifade etmekte ve bu gibi yerlerin mülkiyetini tanımaktadırlar. Cami vb. yerlerde temlikin olmadığını görüşünü ifade eden fakihler bu içtihadı, kanaatimizce tüzel kişilik kavramının kendi dönemlerinde tam anlamıyla tesbit edilip tanınmamasından kaynaklanmaktadır. Halbuki bu durum tezat gibi görünmektedir. Aslında fukahânın bu yerlere hem vasiyyet hem de vakfetmenin caiz olduğunu görüşünü ileri sürmeleri zımnen onların dolaylı da olsa temlikî kabul etmeleri anlamına gelmektedir. Eğer temlikin olmadığı kabul edilecek olsa cami, medrese, vakıf gibi yerlere mülkiyet vermenin bir hukukî dayanağının olmaması gerekir.

Bu nedenle fakir küçük çocuğa verilen mallarda babası temlikî vekâleten deruhte ettiği gibi, gerçek kişiliği olmayan vakıf, medrese gibi kurumlar içinde tayin edilen görevliler vekâleten temlik şartını

---

⁸⁷ Hanefîlerde vasiyyetin tarifinde mülk edindirme anlamı vardır. (Dâmâd, II, 663).

⁸⁸ Mergînânî, IV, 234

⁸⁹ Merdâvî, VII, 6; İbn Kudâme, VI, 189. (Hatta vakıf konusu için şöyle bir misal verilir: "Bir kimse kardeşinin oğluna evini vakfetse artık o evin mülkiyeti vakfedilen çocuğa aittir), Merdâvî, VII, 237, VII, 6, (Vakfetme hem sarîh lafızla hem de vakfa niyet ederek kinai lafızla caiz olur, buna göre Hanbelîlere göre bir kimse kinai lafızla "mülkümü mescid için kıldım" dese bu mülk artık mescide ait olur, Merdâvî, VII, 6); Hüseyînî, s. 343.

⁹⁰ Mergînânî, III, 13; Meydânî, II, 180; Bilmen, IV, 299.

haiz olacaklardır, aynı zamanda bu müesseselerin manevî kişilikleri de ortaya çıkmış olacaktır. Binaenaleyh cami, medrese, vakıf, gibi yerler hukuken tüzel kişilik olarak kabul edilince bu yerlere de her türlü yardım, mal bağış ve vakfı yapılabilmektedir. İstenirse verilecek meblağlar zekât fonundan da olabilir.

Kanaatimce hanefîlerin temlîk konusunu bir rükun veya şart olarak görmeleri zekâtın bizzat yerine gittiğinden emin olmak ve ihtiyatlı davranmış olmak içindir. Aynı zamanda zekâtın verildiğinin ayrı bir isbatı da bizzat fiili olarak yapılmasıdır. Netice itibariyle yapılan bir harcamanın veya ödemenin fıkhen zekât sayılabilmesi için fakihlerce ileri sürülen temlîk şartları sonuç itibariyle hem zekâtı verenin bilinçli ve irâdî şekilde hareket etmesini sağlamaya hem de fakirin haklarını korumaya yönelik tedbirler olarak anlaşılmalıdır. Fakihlerin temlîk terimini dar manasıyla ve şeklî bir işlem olarak yorumlamaları da esasen fakirin hakkını gözetmeye yönelik bir çabadır. Temlîk kavramından anlaşılan asıl ifadenin bu kavrama geniş mana verilmesi olsa gerektir ve dolaylı temlîkin yeterli sayılmasıdır.

6) Sonuç

Zekâtın en önemli amaçlarından biri öncelikli olarak toplumdaki fakir ve yoksul insanların maddeten desteklenip zaman içerisinde onlara insanlık onuruna yakışır bir hayat standardı kazandırmaktır. Kur'an bu konuda zekâtın sarfedileceği yerleri zikrederken ilk olarak fakirler sınıfını ele almıştır. Bununla birlikte sadece fakirlere tahsis edilemeyecek olan bu mükellefiyet için farklı alternatif grupları da yine zekatın sarf yerleri arasında zikredilmiştir.

Araştırma konumuz olan “fî sebîlillah” kavramı Kur'an ve sünnette çokça zikredilen bir kavramdır. Bu kavram, taşıdığı anlamlar

itibariyle bir çok manayı ifade edebilmektedir. Zira Kur'an ve hadis yorumcuları bu kavramın geçtiği ayet ve hadislerde sebab-i nüzul ve sebab-i vürud açılarını da göz önüne alarak bu kavrama çok geniş anlamlar yüklemişlerdir. Arap dilinin özelliği açısından lügat bilgileri de bu kavram için verilebilecek bir çok anlamı lügatlarda ifade etmişlerdir.

İlk dönem İslâm alimlerinin konjonktürel yaklaşımı eserlerinde bu kavrama daha çok cihad, gaziler ve hacca gidenler gibi dar bir anlam vermelerine sebep olmuştur. Bu yorum asırlarca nakledilegelmiştir. Zira ulemanın içinde buldukları sosyopolitik şartlar onların yorum ve görüşlerine tesir etmiştir.

Kur'ân'ın zekat verilecek sekiz sınıfı bildirmesi, zekatın sadece fakir ve yoksullara tahsis edilemeyeceğini, bunun dışında da mükellefler için değişik alternatifler olduğunu ifade etmesi kanaatimce önemlidir. Zira zekât farziyyetinin yerine getirilmesinde kişilerin buldukları çevre ve şartlar itibariyle her zaman fakir insanlara ulaşma imkanları olmayabilir. Bu durum, sorumluluk duygusuyla hareket eden insanlar için problem haline gelmemelidir. İşte bu noktada, zekatın verileceği sınıflar mükellefler için bu görevin yerine getirilmesinde değişik alternatif olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle "fî sebîlillah" kavramına girebilecek her anlam zekatın verilebileceği yer olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Objektif bir bakışla zekat mükellefiyetini yerine getirebilecekler için "fî sebîlillah" ifadesinin dışındaki alternatif yerlere zekât vermenin imkanı kalmadığı farzedilse bile, bu kavram mükelleflerin sorumluluklarını yerine getirebilmesi adına diğer yedi kategoriyi de kapsayabileceği gibi, kendi anlam içerisine girebilecek diğer yerleri de içerisine alabilecektir.